

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційне дослідження

Ясельської Наталії Михайлівни

на тему: «Електронне правосуддя як інструмент забезпечення доступу до суду в Україні та країнах Європейського Союзу»,

поданої на здобуття ступеня доктора філософії

з галузі знань 08 «Право»

та спеціальності 081 «Право»

Ступінь актуальності обраної теми дисертації.

Слід зауважити, що цифровізація вже активно проникає у судочинство, змінюючи процесуальне законодавство та підходи до застосування нових технологічних рішень. Спектр напрямів впровадження сучасних технологій постійно розширюється за рахунок невпинного науково-технічного прогресу. При цьому, розвиток цифрових технологій неминуче поставив на порядок денний проблеми застосування таких технологій у судовій діяльності, насамперед у правосудді. Таке стратегічне спрямування цифровізації правосуддя спонукало Україну рухатись у напрямку формування повноцінного електронного правосуддя.

Констатуючи чималу кількість дисертаційних досліджень та наукових статей, присвячених різним аспектам теоретичного дослідження електронного правосуддя, водночас варто зауважити про те, що проблематика розвитку системи електронного правосуддя України за рахунок запровадження та застосування новітніх цифрових технологій штучного інтелекту в вітчизняній науці комплексно, на дисертаційному рівні, досліджувались лише фрагментарно і непослідовно. Кваліфікаційна праця Ясельської Наталії Михайлівни покликана істотним чином заповнити цю доктринальну «прогалину».

Спираючись на зазначені вище спостереження та міркування, обрана здобувачем тема дисертації та, що важливо, її змістовне наповнення, є безперечно актуальними, вони викликають справжній науковий інтерес, а також орієнтують на практичне застосування.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їхня новизна обумовлені передусім тим, що мета і завдання дослідження, обраний дисертантом методологічний інструментарій, сформульовані позиції та висновки є належним чином обґрунтованими з точки зору вимог, висунутих до кваліфікаційних праць відповідного рівня.

Уважний аналіз структури дисертації переконує в тому, що вона логічно і всебічно пов'язана з визначеними метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження, а також передбачає висвітлення тих питань, які безпосередньо стосуються обраної теми. Структурно робота складається з вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (316 найменувань на 253 сторінках). Загальний обсяг роботи становить 253 сторінки, з яких основного тексту – 221 сторінки.

Серед вагомих елементів наукової новизни, які характеризують отримані в дисертації результати, варто особливо наголосити на таких положеннях:

- 1) сформульовано авторський концепт «цифрової справедливості», а також визначено складові гарантії цифрової справедливості;
- 2) введено в обіг поняття «цифрова компетентність у правосудді»;
- 3) визначено ключові ознаки, притаманні «штучному інтелекту у судовій системі»;
- 4) на основі аналізу досвіду країн Європейського Союзу окреслено дві сфери використання та впровадження технологій штучного інтелекту в системах електронного правосуддя: підтримка електронних судових систем та потенційна заміна суддів;
- 5) розроблено на теоретичному рівні модель української системи електронного правосуддя, що може функціонувати з використанням технологій штучного інтелекту та яка функціонально здатна замінити помічника судді;

6) проведено порівняльно-правовий аналіз та досліджено практичні підходи країн Європейського Союзу щодо ефективного застосування елементів електронного правосуддя під час пандемії Covid-19;

7) розроблено авторські пропозиції для доопрацювання, функціонального вдосконалення та покращення системи електронного правосуддя України;

8) окреслено ряд викликів та проблем функціонування системи електронного правосуддя в умовах воєнного стану.

Інші положення дисертації, які були представлені вперше, удосконалені та дістали подальший розвиток, також мають важливе значення для науково-дослідної діяльності, правотворчості та правозастосовної діяльності.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Метою дослідження є проведення комплексного та системного аналізу організаційно-правових засад функціонування та розвитку електронного правосуддя як інструменту забезпечення доступу до суду в Україні та країнах Європейського Союзу.

Для досягнення зазначеної мети здобувачем у повному обсязі виконано такі завдання:

- проведено аналіз доктринальних підходів визначення поняття електронного правосуддя;
- виявлено й узагальнено ризики недотримання цифрової справедливості при використанні інформаційно-комунікаційних технологій;
- проаналізовано організаційно-правові засади функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи як української моделі електронного правосуддя;
- обґрунтовано перспективи та розроблено рекомендації щодо вдосконалення української системи електронного правосуддя шляхом інтеграції новітніх цифрових технологій штучного інтелекту;

- здійснено аналіз особливостей використання електронного правосуддя в Україні в умовах воєнного стану;
- досліджено роль електронного судочинства в забезпеченні доступу до правосуддя в Україні в умовах поширення коронавірусної хвороби;
- розглянуто досвід впровадження та використання країнами Європейського Союзу систем електронного правосуддя та проаналізувати ефективність їх застосування під час пандемії COVID-19.

Щодо змістовного наповнення обраної автором структури дисертації. У *першому розділі* роботи дисертантом здійснено фахове звернення до загальних засад дослідження концепції електронного правосуддя, зокрема здійснено дослідження понятійно-категоріального апарату, що використовується у наукових дослідженнях та в національному законодавстві, а також у міжнародних правових актах для окреслення можливостей застосування цифрових технологій в правосудді.

Також у межах першого розділу дисертації здобувач висловив аргументоване припущення про те, що широке впровадження та розвиток систем електронного правосуддя, що базується на стрімкій інтеграції новітніх цифрових технологій, породжує необхідність оволодіння певним набором навичок та знань, які надають можливість вільно та ефективно користуватись цими цифровими технологіями - «цифрова компетентність у правосудді».

Із науковим інтересом також сприймається позиція Ясельської Наталії Михайлівни про те, що поява та активна інтеграція більш продвинутих цифрових технологій (включаючи технології штучного інтелекту) у системи правосуддя супроводжуються постійною стурбованістю щодо потенційних ризиків, які можуть призвести до підриву базових гарантій справедливості, що передбачені статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод - цифрової несправедливості. У такий спосіб теоретичні наукові розробки отримують цілком практичне втілення – визначення ключових складових гарантій цифрової справедливості.

Другий розділ дисертації присвячено докладному аналізу сучасного стану та перспективи розвитку електронного правосуддя в Україні.

Зокрема автор роботи окреслює ключові історико-правові етапи становлення сучасної системи електронного правосуддя України, а саме: 1) 2012-2014 рр. – зародження концептуальних та стратегічних основ створення системи електронного правосуддя; 2) 2017 р. – вперше на законодавчому рівні система електронного правосуддя отримала офіційну назву Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС); 3) 2021 р. – законодавче встановлення поетапного впровадження підсистем ЄСІТС та повноцінного початку функціонування трьох підсистем: Електронний суд, Електронний кабінет та підсистема відеоконференцз'язку; 4) 2021-2024 рр. - стратегічне спрямування державної політики на доопрацювання та розширення функціональних можливостей як вже працюючих так і нових підсистем ЄСІТС, в тому числі шляхом технологічного розширення системи ЄСІТС за рахунок технологій штучного інтелекту.

Також, варта позитивної оцінки аргументація дисертанта про те, що система Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, як повноцінна система українського електронного правосуддя, на даній стадії її функціонування хоч і має ряд переваг, проте, все ще існують певні чинники, які гальмують повноцінне запровадження всіх підсистем ЄСІТС.

Також у межах цього розділу дисертації її автором було розвинуто висловлену позицію про те, що повноцінне впровадження технологій штучного інтелекту в систему електронного правосуддя можливе лише при достатньому нормативному регламентуванні процесуальних процедур їх використання, а формат розвитку та впровадження цих технологій має відповідати європейським стандартам розвитку технологій штучного інтелекту.

Достатньо обґрунтованими також виглядають авторські положення в частині формулювання дисертантом поняття «штучний інтелект в судовій системі» (під яким, в розумінні здобувача слід розглядати як певну

сукупність цифрових технологій, що поєднує у собі одночасне використання наявного обсягу знань з новітніми технологіями та обчислювальними потужностями, використання якої дає можливість збільшити ефективність, якість та швидкість всієї судової системи та надати суддям зручну, дієву технічну підтримку і допомогу при розгляді судових справ), а також виокремлення ознак штучного інтелекту в судовій системі (до яких дисертант відносить: здатність до швидкого пошуку інформації в абсолютно не структурованому обсязі даних; можливість класифікувати, розпізнавати та ідентифікувати дані; швидка обробка великого обсягу інформації та даних; здатність до самонавчання, саморозвитку та самовдосконалення; автономність в процесі прийняття рішень; здатність розуміти, мислити, усвідомлювати, вивчати і аналізувати отриману інформацію).

Дисертантом аргументовано також тезу про те, що в процесі практичної побудови судової системи з можливістю заміни судді технологією штучного інтелекту у незначних справах, їх розробка на базі української системи правосуддя зіштовхнеться із низкою проблем: 1) відсутність повністю оцифрованого судового процесу (оскільки на даному етапі ми маємо ситуацію одночасної паперової та електронної форми документообігу); 2) проблема забезпечення конфіденційності інформації та даних; 3) технологічний розрив, адже повноцінний запуск всіх модулів (підсистем) ЄСІТС ще не реалізований, а воєнний стан, окупація та постійні бойові дії не стимулюють пришвидшення впровадження технологічних інновацій (як мінімум з фінансової та фактичної сторони).

Також, автором подано власне наукове бачення перспектив майбутньої системи електронного правосуддя України, яка буде взаємопов'язана та доповнена технологіями штучного інтелекту.

В останній, *третій розділ* дисертації, присвячено докладному, з доцільним зверненням до практичних прикладів досвіду країн Європейського Союзу в сфері застосування та використання електронного правосуддя в умовах пандемії.

Серед основних наукових положень і висновків, зафіксованих у цій структурній частині роботи, варто згадати про такі.

Було встановлено, що на початку спалаху захворюваності, країни ЄС були змушені змінити формат судових процесів, а саме: 1) більшість судових установ не здійснювали свою діяльність або здійснювали її частково - Німеччина, Італія, Угорщина, Ірландія; 2) введення обмеження (або часткового обмеження) фізичного доступу до суду - Румунія та Болгарія; 3) призупинення розгляду справ (крім невідкладних та термінових) - Італія, Іспанія, Португалія, Австрія, Франція, Польща.

Аргументовано, що криза в сфері охорони здоров'я наочно продемонструвала, що лише судові системи, оснащені технологічними інструментами електронного правосуддя, можуть гарантувати роботу судів та доступ до правосуддя. Окрім того, пандемія підсвітила явну необхідність перегляду вже існуючих рішень в сфері доступу до правосуддя та стимулювала до пошуку та впровадженню нових цифрових інструментів. Водночас, країни, що вже мали відповідні технології електронного документообігу, електронні можливості для проведення віддалених судових засідань в режимі відеоконференцзв'язку, набагато краще впоралися з викликами та обмеженнями пандемії. При цьому, уряд цих країн лише здійснював певне коригування процедури здійснення судового розгляду на базі вже існуючих механізмів, що дозволило збільшити їх ефективність та потенціал.

Окремої уваги заслуговує проведене у вказаному розділі дисертаційної роботи дослідження викликів для судової системи України в період воєнного стану. Цілком аргументованим є твердження здобувача про те, що електронне правосуддя стало чи не єдиним можливим рішенням для забезпечення доступу до правосуддя, та, навіть, необхідністю, в умовах стрімкого поширення коронавірусної хвороби. Досвід введених під час пандемії заходів дозволив усвідомити важливість продовження роботи по розробці та

пришвидженню впровадження новітніх технологій та елементів Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Варто підкреслити, що порівняльно-правовий компонент дисертаційного дослідження використано розгорнуто та якісно, із активним зверненням до зарубіжних наукових праць, із опрацюванням позицій вітчизняних та іноземних фахівців щодо схожих проблем, а також із ілюстративним використанням доречних прикладів із практики.

Загалом викладені у вступі та трьох розділах основної частини роботи положення, які стосуються постановки складної та комплексної проблематики дослідження організаційно-правових засад функціонування та розвитку електронного правосуддя як інструменту забезпечення доступу до правосуддя в Україні переконують в тому що відповідні питання є теоретично і практично важливими, безперечно перспективними для подальших наукових розробок.

Практична цінність отриманих результатів полягає в тому, що викладені в дисертації Ясельської Н.М. положення, висновки, пропозиції та рекомендації мають цілком прикладне спрямування і можуть бути використані у:

- правозастосовній діяльності – для удосконалення практики забезпечення доступу до правосуддя шляхом повноцінного використання всіх елементів системи електронного правосуддя, в тому числі підсистем Електронний кабінет, Електронний суд, підсистеми ВКЗ, що дозволить здійснювати дистанційний електронний взаємозв'язок із судом;

- правотворчості – під час вдосконалення законодавчого та нормативного регулювання, яке регулює чітко та послідовне регламентування використання цифрових технологій в судовій системі України;

- науково-дослідній діяльності – для подальшого опрацювання вирішення проблемних питань функціонування проблемних питань електронного правосуддя, а також для розробити рекомендації щодо

майбутніх напрямків та шляхів удосконалення електронної судової системи України шляхом впровадження технологій штучного інтелекту;

- навчальному процесі – під час підготовки навчальних підручників і посібників, курсів лекцій, навчально-методичних матеріалів з дисциплін «Електронне судочинство», «Інформаційне право», «Судоустрій України», «Судове право».

Про обґрунтованість наукових положень, сформульованих висновків, та рекомендацій свідчить аналіз теоретичної основи дисертації, її інформаційної та емпіричної бази. При написанні роботи дисертант опрацював значний масив праць вітчизняних і зарубіжних фахівців у досліджуваній сфері.

Емпіричну базу дослідження утворюють результати вивчення та узагальнення судової практики та судової статистики за 2019-2022 роки; офіційна статистика органів судівського самоврядування та судової адміністрації за 2019-2022 роки; звіти Європейської комісії з ефективності правосуддя (дані за 2020-2021 роки); звіт показників ефективності систем правосуддя країн Європейського Союзу за 2020 рік, підготовлений Європейською Комісією.

Поданий у дисертації теоретичний та емпіричний матеріал аналізувався з використанням різноманітних методів наукового пізнання. Правильно обрана та належним чином використана методологія дослідження є підтвердженням достовірності наукових положень і результатів, викладених у дисертації.

Повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Основні положення дисертації викладено в семи наукових працях, серед яких три статті у наукових фахових виданнях України, одна в науковому періодичному виданні інших держав (Чеська Республіка), три тези доповідей на конференціях.

Наукові публікації дисертанта свідчать про його послідовну роботу над розв'язанням сформульованого наукового завдання. Обґрунтування отриманих наукових результатів відповідають меті та висновкам кожної наукової статті. У публікаціях достатньою мірою відображено зміст трьох розділів дисертаційної роботи.

Оформлення дисертації. Дисертація оформлена відповідно до нормативних вимог і стандартів, які передбачені для такого виду праць. Робота написана державною мовою з дотримання наукового стилю, що оптимально поєднує складові представленої дослідження. Положення, висновки та пропозиції, які містяться в науковій праці, характеризуються завершеністю, аргументованістю та послідовністю викладення.

Дотримання академічної доброчесності. У дисертаційному дослідженні Ясельської Н.М. порушення академічної доброчесності не виявлені.

Висновки та пропозиції, що викликають певні сумніви, зауваження або вказують на окремі суперечності та можуть слугувати підґрунтям дискусії під час захисту дисертації. Разом із тим загальна позитивна оцінка проведеного дисертаційного дослідження не виключає окремі зауваження, що можуть бути підґрунтям для дискусії під час захисту дисертації, а також у подальшій науковій діяльності дисертанта. Ідеться зокрема, про такі моменти:

1. Досліджуючи у підрозділі 1.1. дисертації понятійно-категорійний апарат, який використовується у наукових дослідженнях та в національному законодавстві, а також у міжнародних правових актах щодо концепції електронного правосуддя, а саме: «електронне правосуддя», «електронне судочинство», «кіберправосуддя», «діджитал-правосуддя», «електронний суд», дисертантом було опрацьовано та проаналізовано велику кількість наукових підходів. Однак здобувачу варто було більш критично ставитись до поглядів вчених та не боятись висловлювати власну точку зору, навіть коли аналізуються праці докторів наук.

2. Серед проблемних аспектів широкого впровадження та розвитку систем електронного правосуддя за рахунок інтеграції новітніх цифрових технологій, дисертант виокремлює «необхідність оволодіння певним набором навичок та знань, які надають можливість вільно та ефективно користуватися цими цифровими технологіями – цифрова компетентність у правосудді» (сторінка 48). Але в роботі не приділено достатньої уваги та не здійснено більш розгорнутий аналіз Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації, завданням якої є створення концептуальних засад формування державної політики у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових компетентностей громадян.

3. Досліджуючи ефективність застосування елементів електронного правосуддя країнами Європейського Союзу під час пандемії (підрозділ 3.3. сторінка 207), дисертант, на підставі досвіду країн ЄС, серед пропозицій щодо вдосконалення та покращення систем електронного правосуддя зазначає необхідність у вдосконаленні нормативного регламентування використання всіх елементів системи електронного правосуддя у процесуальних кодексах. Дійсно, із вказаним складно не погодитись, однак, на нашу думку, авторці варто було б не лише констатувати таку необхідність, але й запропонувати відповідні зміни у вигляді доповнення або внесення змін до відповідних кодексів.

4. На сторінках 99-102 дисертаційного дослідження Ясельської Н.М. вбачається, що автором проаналізовано фундаментальні міжнародні документи в сфері використання технологій штучного інтелекту, а саме: Біла книга з штучного інтелекту, Етична хартія, а також Керівництво по штучному інтелекту та захисту даних та інші. Однак, вказані документи досліджено безвідносно до їх реалізації в іноземних юрисдикціях. Дослідження набуло би більшої повноти за умови розкриття законодавчого досвіду в сфері використання технологій штучного інтелекту, передусім в країнах Європейського Союзу, саме через практику правозастосування.

5. Водночас, у підрозділі 2.2. дисертації автор принагідно до розглядуваних питань наводить окремі приклади інтеграції та використання технологій штучного інтелекту на прикладі досвіду деяких країн Європейського Союзу. Загалом, відзначаючи цінність зазначеного для проведеного дисертантом дослідження, під час ознайомлення з роботою виникло питання доцільності аналізу наведених прикладів у запропонованому вигляді. Вбачається, що з метою отримання повноцінної картини використання технологій штучного інтелекту в системах правосуддя низки європейських країн, дисертанту варто було б проаналізувати такий міжнародний досвід не лише крізь призму його позитивного впливу на судову систему, а й також детальніше описати негативні наслідки від застосування вказаних технологій.

Разом із тим, вищевикладені положення і зауваження мають здебільшого дискусійний характер і спрямовані на подальше покращення наукової роботи автора дисертації. Ці критичні міркування не зменшують об'єктивно високого рівня дисертаційного дослідження Ясельської Н.М., а свідчать лише про її актуальність, комплексність та багатогранність досліджуваних автором проблем.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.

На підставі викладеного вважаю, що дисертація **Ясельської Наталії Михайлівни «Електронне правосуддя як інструмент забезпечення доступу до суду в Україні та країнах Європейського Союзу»** за актуальністю, ступенем новизни представлених результатів, їх наукової обґрунтованості, повноти викладення в опублікованих наукових працях, рівнем виконання поставленого наукового завдання та володіння методологією наукової діяльності відповідає вимогам, які висуваються до дисертації на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертація відповідає галузі знань 08 «Право», спеціальності 081 «Право», вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня

доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року №261 (зі змінами), наказу МОН України №40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року №44, а її автор **Ясельська Наталя Михайлівна** заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

**ректор Центральноукраїнського
державного університету
імені Володимира Винниченка,
Заслужений діяч науки і техніки України,
доктор юридичних наук, професор**

Євген СОБОЛЬ